

Національна академія наук України
**ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ М. В. ПТУХИ**

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО ПАРЛАМЕНТСЬКИХ СЛУХАНЬ НА ТЕМУ:
«РОЛЬ, ЗНАЧЕННЯ ТА ВПЛИВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА
ФОРМУВАННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЄДНОСТІ В УКРАЇНІ»

Етнічна структура населення. Перший і поки єдиний Всеукраїнський перепис населення 2001 року зафіксував наявність представників більш як 130 етносів. Однак у структурі населення держави яскраво вираженою є перевага двох найбільших етносів – українців та росіян. За даними перепису населення 2001 р., 37,5 млн. осіб (77,8 % від загалу) є українцями і 8,3 млн. (17,3 %) – росіянами. Чисельність від 30 до 300 тис. осіб мають ще 16 народів: білоруси, молдовани, кримські татари, болгари, угорці, румуни, поляки, євреї, вірмени, греки, татари, цигани, азербайджанці, грузини, німці та гагаузи.

У міських поселеннях українці становлять 73,3 %, росіяни – 22,4 %, інші етноси – 1,7 %, у сільській місцевості – 87,0, 6,9 та 6,1 відсотків відповідно. Найбільш міським із чисельних етносів України є євреї, найбільш сільськими – румуни, гагаузи та молдовани. У межах України знаходяться основні регіони проживання кримських татар, караїмів, кримчаків і частково – гагаузів.

Українці переважають в усіх регіонах, крім Криму та Севастополя. У 13 регіонах західної та центральної частини України питома вага українців перевищує 90 відсотків. Найближчою до моноетнічного регіону є Тернопільська область, де українці становлять 97,8 % населення.

Росіяни є найчисленнішою етнічною групою в Севастополі та в Криму (відповідно 71,6 % та 58,3 %), майже в усіх інших регіонах вони посідають друге місце за численністю і лише у двох регіонах – четверте: в Закарпатті (після українців, угорців і румун) та в Чернівецькій області (після українців, румун і молдован). Крім Криму, висока питома вага росіян спостерігається в областях Донбасу (38–39).

За період між переписами населення 1989 р. та 2001 р., незважаючи на загальне зменшення чисельності населення, кількість українців дещо зросла, натомість чисельність етнічних росіян – зменшилася на чверть. Євреї, втративши майже 4/5 свого складу, внаслідок чого перемістилися з третього місця за чисельністю серед етнічних груп України на десяте. Уперше після Другої світової війни в Україні відбулося зростання питомої ваги українців, так і осіб, для яких українська мова є рідною. Тобто відбувся перелом тенденції русифікації населення, панівної у радянські часи (табл. 1).

Частка українців збільшилась в усіх регіонах України за винятком Криму. Найбільш однорідними за національним складом були у 1989 р. і у 2001 р. Тернопільська, Івано–Франківська, Волинська, Рівненська області — в цих областях населення складається з українців на 93,3–96,8 %. За даними перепису 2001 р. до областей, де частка українців становить більше 90 %, приєдналось ще 8 регіонів.

Питома вага росіян протягом 1989–2001 рр. скоротилась в усіх регіонах України. Найменшим її скороченням характеризувався Крим, а також Донецька, Луганська, Харківська області. Територіями з найбільшою часткою росіян були і є Крим (58,3 %), Луганська (39,1 %), Донецька (38,2 %) та Харківська (25,6 %) області.

Осередками найбільш концентрованого проживання євреїв у 1989 р. були м. Київ (3,9 % населення), Одеська (2,6 %), Чернівецька (1,8 %), Харківська (1,5 %), Житомирська і Вінницька (по 1,4 %), Дніпропетровська (1,3 %) області. У 1989–2001рр. відбулось багатократне падіння частки євреїв у всіх областях. Питома вага цього етносу більша, ніж в інших областях, спостерігається у м. Києві (0,70 %), Одеській (0,54 %), Харківській (0,40 %) та Дніпропетровській (0,39 %) областях.

Таблиця 1. Динаміка населення основних національностей України в 1959–2001 рр. за даними переписів населення, тис. осіб

	усі національності	українці	росіяни	євреї	поляки	білоруси	кримські татари	інші
1959	41869	32158	7091	840	363	291	1	1125
1970	47127	35284	9126	776	295	386	0	1259
1979	49609	36489	10472	633	258	406	5	1346
1989	51452	37419	11356	486	219	440	47	1485
2001	48241	37542	8334	104	144	276	248	1593
1989р. у % до 1959 р.	122,9	116,4	160,1	57,9	60,3	151,2	7749,5	132,1
2001р. у % до 1959 р.	115,2	116,7	117,5	12,3	39,7	94,8	41091,6	141,7
2001р. у % до 1989 р.	93,8	100,3	73,4	21,3	65,8	62,7	530,2	107,3

Джерело: за даними Державної служби статистики України

Регіонами з найбільшим відсотком білорусів у 1989 р. були Республіка Крим (2,1 % населення), а також області: Донецька, Рівненська (по 1,4 %), Дніпропетровська (1,3 %), Луганська (1,2 %), Миколаївська (1,1 %). В інших областях України білоруси були розселені досить рівномірно, і їх частка у населенні не перевищувала одного відсотка. У 2001 р. більше 1 % білорусів залишилось лише в АР Крим і в Рівненській області.

Частка молдован і поляків між останніми двома переписами населення зменшилась в усіх областях. Найбільше молдован (7,3 %) проживає в Чернівецькій області, а поляків – в Житомирській (3,5 %) і Хмельницькій (1,6 %).

Українську мову вважають рідною 67,5 % населення, для 29,6 % рідною є російська, 2,5 % – інші мови. В сільській місцевості питома вага населення, яке вважає рідною мовою українську, досягає 85,8 % (російську – 9,5 %), у міських поселеннях становить 58,5 % (відповідно 39,5 %). Лише у 4 з 27 регіонів України респонденти вважають рідною переважно російську мову (Автономна Республіка Крим, Донецька та Луганська області, Севастопольська міськрада, у трьох регіонах (Запорізька, Одеська та Харківська області) кількість осіб із рідною українською та російською мовами приблизно однакова, понад дві третини населення решти двадцяти регіонів вважають рідною українську мову. На

Житомирщині, Хмельниччині та в семи західних областях питома вага осіб, для яких рідною є українська мова, вища за частку українців, тоді як в усіх інших регіонах спостерігається зворотна ситуація.

Слід зазначити, що поряд зі збільшенням питомої ваги українського етносу в загальній чисельності населення України спостерігалось зниження частки тих українців, які володіють українською мовою. Якщо в 1959 р. українською мовою володіли 94 % українців, то в 1989 р. – 88 %, а в 2001 р. – 85 %. Це свідчить про продовження русифікації (і певну етнічну маргіналізацію) населення, про зменшення передумов для розвитку національної культури, про недостатньо високий рівень національної самосвідомості. Найбільшою мірою зберігають свою рідну мову росіяни, найменшою – євреї. Українську мову більшою мірою зберігають у сільській місцевості, ніж у міських поселеннях. Те ж саме стосується єврейської, білоруської і молдовської мов. Росіяни ж частіше зберігають свою рідну мову в містах, ніж у селах. У польському етносі відмінність у ступені володіння рідною мовою в міських поселеннях і сільській місцевості з часом «стиралась».

Слід відзначити, що за роки незалежності в Україні відбулося відродження самосвідомості населення. Протягом радянського періоду досить поширеним явищем було приховування свого національного походження, яке, зокрема, могло стати перешкодою для кар'єри. Тому певна частина українців (як і євреїв та багатьох інших народів) відносила себе до росіян – неофіційно привілейованого народу СРСР. Нині ці особи (українці) усвідомлюють себе представниками основного етносу незалежної України. За 1989–2001 рр. кількість росіян, євреїв та поляків в Україні зменшилася більш істотно, ніж це можна було очікувати, виходячи з тенденцій природного руху та міграцій. Інтенсивніше зменшення чисельності росіян відбулося у тих регіонах, де вони складають невеликий відсоток населення, тоді як в АР Крим їх кількість зменшилася ненабагато, а в м. Севастополі – навіть дещо зросла.

Основним фактором трансформацій етнічного складу населення стали міграційні процеси. З розпадом СРСР та проголошенням незалежності України почалося повернення до нашої держави етнічних українців та кримських татар з колишніх радянських республік. Натомість, чимало росіян, білорусів, представників інших етносів "нового зарубіжжя", повертаються до країн походження. Із зняттям "залізної завіси" різко зросли масштаби еміграції з України за межі колишнього СРСР, спочатку переважно євреїв, німців та греків, а нині – представників практично усіх етносів.

За рахунок обміну населенням із державами колишнього СРСР в Україні за 1989–2001 роки чисельність кримських татар зросла у 5,3 рази, вірмен – на 84 %, чеченців – на 56 %, абхазів – на 47 %, грузин – на 45 %, азербайджанців – на 22 %, кількість греків та німців, незважаючи на їх інтенсивний відтік на історичну батьківщину, майже не змінилася, в той же час чисельність представників більшості етносів країн колишнього СРСР зменшилася у 1,5–2 рази. Унаслідок активізації міграцій з країн "третього світу" кількість індо-пакистанців збільшилася у 8,5 рази, в'єтнамців – у 8,2, представників арабських народів – у 5,3, китайців – у 3,3, афганців – у 2,8 рази. У 8,8 рази зросла кількість курдів у результаті прибуття представників цього етносу як з Близького Сходу, так і з колишніх радянських республік.

Найбільшим додатнім сальдо міграції в (1959–2001 рр.) характеризувались росіяни, міграційний приріст яких становив щорічно понад 74,3 тис. чол. і був навіть більшим за природний приріст цього етносу. Невеликий приріст населення за рахунок міграції мали білоруси. Всім іншим етносам, зміни в чисельності яких тут аналізуються, було притаманне від'ємне сальдо міграції. Особливо великий вплив з України спостерігався у поляків та євреїв, причому у поляків від'ємні коефіцієнти міграції були в 1,9 рази більшими, ніж у євреїв. Протягом всього тридцятиріччя від'ємне міграційне сальдо спостерігалось і в українському, корінному етносі. Україна щорічно втрачала в середньому 43,3 тис. українців.

Певний вплив на динаміку етнічної структури населення має також природний приріст. За період 1959–2001 рр. найбільший природний приріст на 1000 населення мали молдовани і білоруси. Українці знаходились на середньому для країни рівні, росіяни мали дещо менший ніж середній природний приріст, а євреї – значне природне зменшення, що пов'язано з вкрай несприятливим віковим складом цього етносу, викликаним в основному міграційними процесами.

Депопуляція на рівні України, якщо розглядати її в етнічному розрізі, почалася значно раніше, ніж про це можна дізнатися з аналізу природного руху всього міського та сільського населення. У сільському населенні депопуляція виявила себе на рівні сільських місцевостей України в цілому в 1979 р. і почалася за рахунок депопуляції в українському і єврейському етносах.

Етнічні відмінності у віковій структурі населення. Сучасні демографічні процеси в Україні мають своїм наслідком суттєве частки дітей і збільшення частки населення післяпрацевдатного віку усіх етносів України, тобто рівень постаріння населення підвищується. Питома вага осіб старших вікових груп (60 років і старше) з 10,5 % у 1959 р. зросла до 21,4 % у 2001 р., у 2014 р. вона становила 21,6 %. Збільшення частки людей старших вікових груп у суспільстві є важливим структурним фактором, що впливає на зниження загальних коефіцієнтів народжуваності та підвищення загального коефіцієнта смертності, уповільнюючи природний приріст населення. Головною причиною старіння населення є зниження народжуваності, що автоматично зменшує частку дітей (у 1959 р. частка дітей у віці 0–14 років становила 26,0 % всього населення України, у 2001 р. – вже 16,5 %, а у 2014 р. – лише 14,8 %) у населенні і цим збільшує частку людей старших вікових груп.

Слід зазначити, що ступінь постаріння населення в Україні певною мірою був обумовлений також позитивним сальдо міграції, викликаним привабливістю її кліматичних умов, що в часи існування СРСР перетворювало її на своєрідне пристановище для пенсіонерів колишніх військових та інших категорій населення післяпрацевдатного віку з усього Радянського Союзу. Про це, зокрема, свідчить чисельність учасників II світової війни в Україні порівняно з Російською Федерацією, де вона значно менша при майже втричі більшій чисельності населення.

Найстарішими етносами в Україні за даними перепису 2001 р., були євреї і поляки (відповідно 32,3 % і 23,8 % населення віком 60 років і більше). За шкалою рівня постаріння українці і білоруси належали до населення з дуже високим рівнем постаріння, росіяни і молдовани – до населення з середнім рівнем постаріння. За

період 1959–2001 рр. найбільш значні зміни у бік постаріння відбулись у євреїв і росіян – частка осіб віком 60 років і старше зростає у цих етносів більш ніж удвічі. При меншій варіації частки населення віком 15–59 років спостерігалось значне зменшення частки дітей. Найбільшою мірою вона зменшилась у поляків і євреїв. Особливо деформованим віковий склад був у євреїв, білорусів і поляків.

Однією з характеристик демографічного старіння є середній вік населення (табл. 2). І за цим показником найстарішими етносами як у 1959 р., так і в 2001 р. були євреї і поляки, причому у 2001 р. їх середній вік значно підвищився і становив 49,6 для євреїв та 48,2 років для поляків при середньому по Україні 38,9 років. У цілому по Україні за період з 1959–2001рр. середній вік населення підвищився на 7,2 року, а у найстаріших етносів – євреїв і поляків на 13,1 року.

Таблиця 2. Середній вік населення основних національностей України 1959 і 2001 рр.

Національності	Міські поселення			Сільська місцевість			Міські поселення та сільська місцевість		
	Чоловіки	Жінки	Обидві статі	Чоловіки	Жінки	Обидві статі	Чоловіки	Жінки	Обидві статі
1959 р.									
Усе населення	28,4	33,4	31,2	28,3	32,5	30,6	28,5	34,2	31,7
Українці	28,5	33,7	31,4	28,4	32,7	30,8	28,6	34,3	31,8
Росіяни	26,7	31,1	29,1	26,5	30,8	28,9	27,4	32,5	30,1
Євреї	36,5	39,8	38,3	36,6	39,8	38,4	35,3	37,7	36,5
Білоруси	31,0	33,2	32,1	31,4	33,2	32,3	29,8	33,0	31,4
Молдовани	28,8	32,3	30,7	30,1	32,5	31,3	28,6	32,3	30,6
Поляки	32,2	39,8	36,8	34,0	41,8	38,9	30,8	38,1	35,1
2001 р.									
Усе населення	35,9	40,3	38,3	36,9	43,1	40,2	36,2	41,2	38,9
Українці	35,5	40,6	38,3	36,4	42,5	39,6	35,4	41,8	38,8
Росіяни	34,9	38,4	36,8	36,9	43,1	40,2	34,6	37,7	36,1
Євреї	48,8	52,5	50,9	51,8	59,4	55,9	48,0	52,2	49,6
Білоруси	42,3	44,7	43,7	45,0	50,4	47,8	39,8	42,2	41,1
Молдовани	35,9	37,6	36,8	38,5	41,1	39,7	33,9	35,3	34,6
Поляки	45,3	52,1	49,4	47,1	57,6	53,1	44,6	50,8	48,2

Джерело: за даними Державної служби статистики України

Сьогодні існує загроза перетворення негативних змін у **віковому** складі населення на тлі несприятливої соціально-економічної ситуації на «кризу старіння», якщо вчасно не прикласти адекватних зусиль до пом'якшення їх негативних наслідків.

Етнічні відмінності народжуваності населення. Серед глобальних чинників скорочення чисельності населення головним є, безумовно, низький рівень народжуваності.

Як свідчать дані табл. 3, найбільш високі загальні коефіцієнти народжуваності протягом 1959–2001 рр. були у білорусів і молдаван, порівняно низькі – у євреїв, поляків і росіян. Українці за рівнем загального коефіцієнта народжуваності протягом всіх періодів посідали 3–4 місце. Слід зазначити, що однаковий рівень народжуваності в українців міст і сільські місцевості в 1958–1959 рр. в наступні періоди змінився на більш високий показник у міських поселеннях.

При цьому у росіян протягом трьох періодів, а у білорусів – всіх чотирьох він був вищим в селах, ніж в містах.

Рівні цих коефіцієнтів залежать зокрема від частки жінок дітородного віку в населенні, частки жінок в їх загальній чисельності, статевій пропорції. Частка жінок в їх загальній чисельності найбільш сприятливою, особливо в два останні періоди, була саме у тих національностей, які мають високі значення загального коефіцієнта народжуваності (білоруси, молдавани). Українці за часткою жінок дітородного віку у їх загальній чисельності у всі аналізовані періоди посідали 4 місце, а за статевою пропорцією перемістились з другого в 1959 і 1969 рр. на третє в 1979 р. і четверте – в 1989 р. Таким чином, можна зробити висновок, що демографічний фактор асиміляції з іншими національностями для українців дещо посилювався, для росіян – навпаки дещо пом'якшився.

Таблиця 3. Динаміка загальних коефіцієнтів народжуваності основних етносів України у 1960–2010 рр., ‰

	Усі	українці	росіяни	білоруси	молдавани	поляки
все населення						
1960	20,6	21,4	18,0	30,8	24,3	18,1
1970	15,3	15,4	14,8	19,8	19,4	14,5
1980	14,9	14,8	15,1	18,0	24,1	12,5
1990	12,8	13,1	11,4	12,1	20,7	9,8
2000	7,9	8,0	5,5	6,2	11,7	6,3
2010	10,9	11,1	7,6	8,6	16,1	8,7
міське населення						
1960	20,0	21,8	17,4	27,2	20,3	18,2
1970	15,9	16,8	14,7	17,7	17,8	16,2
1980	15,8	16,4	14,8	16,8	25,8	13,1
1990	12,8	13,6	11,1	11,0	18,9	10,2
2000	7,3	7,5	6,7	5,0	8,7	6,2
2010	10,5	10,8	9,6	7,2	12,6	8,9
сільське населення						
1960	21,3	21,1	20,8	41,6	25,6	17,9
1970	14,5	14,2	15,4	26,3	20,0	12,5
1980	13,5	12,9	16,6	22,4	23,4	11,3
1990	12,7	12,2	14,2	16,1	21,6	9,0
2000	9,1	9,0	9,4	10,6	12,9	6,5
2010	11,8	11,7	12,2	13,7	16,7	8,4

Джерело: дані Державної служби статистики України, оцінки фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України

Звертає на себе увагу взагалі несприятлива статеві пропорція у породному віці в селах у всіх розглянутих національностей, за винятком білорусів і молдаван. У містах вона несприятлива у євреїв і молдаван. Найменша частка жінок дітородного віку у їх загальній чисельності в 1959 і 1970 рр. була у поляків, а в 1979 і 1989 рр. – у євреїв.

Щодо спеціальних коефіцієнтів народжуваності, які складаються під дією інтенсивності дітонародження та вікового складу жінок у дітородному віці, то найвищі їх значення спостерігались у молдаван, найнижчі – у євреїв. Позиція українців за цим показником коливалась між 2 і 4-им місцями. Рівень спеціальних

коефіцієнтів народжуваності у всіх національностей і протягом всіх періодів був вищим в селах, ніж в містах.

Українки характеризувались порівняно високою народжуваністю у віці 20–29 років, а білоруски – у віці 15–29 років. Особливо високою була народжуваність у молдаванок у віці 15–19 р. (вона в 1,8 рази перевищувала народжуваність українок), а також у віці 30–49 р. (згадане перевищення в 1,6–3 рази), причому з 20 до 44 р. зберігалась закономірність: чим старше вікова група, тим більше перевищення. Єврейські жінки мали не просто низьку, а надзвичайно низьку вікову народжуваність, зокрема у віці 15–19 р. – на 50 % нижчу, ніж в українок, у віці 20–24 р. – на 27 %, у віці 25–29 р. – на 18 %. Рівні вікової народжуваності значною мірою пов'язані з рівнями вікової шлюбності.

Протягом 1959–2001 рр. у всіх національностей без винятку і у всіх вікових групах народжуваність в сільській місцевості була вищою, ніж в міських поселеннях. Що стосується етнічних особливостей динаміки вікових показників народжуваності, то в українок і росіянок в наймолодших вікових групах (15–24 р.) вона збільшувалась, а починаючи з 25 років – зменшувалась, причому тим інтенсивніше, чим старше жінки.

Гостроту проблеми зниження рівня народжуваності як бомби уповільненої демографічної дії посилює та обставина, що переважна більшість дітей, які зараз народжуються в Україні, не тільки входять у життя з дефектами у своєму здоров'ї, але погіршують його і протягом свого подальшого життя, оскільки існуюча «криза дитинства» характеризується неповноцінним харчуванням і лікуванням, погіршенням умов та якості виховного та навчального процесів у відповідних закладах. Тому слід очікувати подальшого погіршення якості трудового потенціалу людної країни та погіршення здоров'я людей, які у майбутньому вийдуть на пенсію.

Етнічні відмінності у смертності населення. Найгострішою проблемою сучасної етнодемографічної ситуації в Україні, як і в радянський період, залишається високий рівень смертності. Підвищення смертності серед етносів особливо прискорилось у 90-х роках минулого століття.

Динаміка загальний коефіцієнт смертності (табл. 4) значною мірою зумовлена загальноісторичною тенденцією сучасного демографічного буття – постарінням населення, а його диференціація за різними ознаками – мірою постаріння відповідних частин населення. Тому найвище значення загального коефіцієнта смертності в 2000–2001 рр. було притаманно єврейській національності, яка має найбільш "старий" віковий склад, zdeформований інтенсивним впливом за межі країни. Загальний коефіцієнт смертності євреїв був у 2 рази вищий, ніж у середньому по Україні. Високим показником смертності характеризувались також поляки. В українців коефіцієнт смертності підвищився в 2,1 рази, у росіян — в 2,6. Українці мають значно більшу, ніж росіяни, диференціацію загального коефіцієнта смертності за типами поселень. У сільських жителів-українців він в 1,4 рази більше, ніж у міських, а у селян російської національності в 1,2 рази.

Таблиця 4. Загальні коефіцієнти смертності основних етносів України у 1960–2010рр., ‰

	Усі національності	українці	росіяни	білоруси	молдавани	поляки	євреї
--	--------------------	----------	---------	----------	-----------	--------	-------

все населення							
1960	7,3	7,5	5,9	6,8	7,3	9,1	10,0
1970	8,9	9,2	7,1	8,1	9,1	12,9	14,5
1980	11,4	11,7	9,6	11,7	12,0	16,2	19,2
1990	12,2	12,4	10,8	13,9	11,9	19,3	19,5
2000	15,5	15,5	15,6	22,9	15,6	23,3	25,5
2010	15,3	15,2	15,3	22,6	15,3	24,9	25,1
міське населення							
1960	6,5	6,5	5,7	7,2	6,3	11,0	10,0
1970	7,7	7,6	6,8	8,1	7,7	14,3	14,3
1980	9,7	9,4	9,0	11,7	12,7	16,5	19,6
1990	10,3	9,8	10,3	13,6	10,3	18,6	19,5
2000	14,0	13,4	13,8	23,3	16,6	22,5	25,5
2010	13,8	13,3	13,7	23,1	16,4	22,2	25,1
сільське населення							
1960	8,1	8,1	6,9	5,6	7,6	7,3	–
1970	10,4	10,5	8,8	8,0	9,6	11,1	–
1980	14,2	14,4	12,8	11,8	11,7	15,8	–
1990	16,1	16,3	14,3	14,9	12,7	20,7	–
2000	18,7	18,9	17,2	21,6	15,1	24,3	–
2010	18,5	18,7	17,0	21,3	15,0	25,7	–

Джерело: дані Державної служби статистики України, оцінки фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України

Узагальнюючу характеристику вікових рівнів смертності дає середня тривалість майбутнього життя при народженні. Слід зазначити, що в 20-річчя 1959–1979 рр. середня тривалість життя жінок в містах і селах і в українців, і у росіян підвищилась, а у чоловіків цих національностей знизилась. В 1979–1989 рр. спостерігалось підвищення середньої тривалості життя у всіх національностей крім білорусів сільської місцевості. Характерно, що при порівнянні даних для українців і росіян, по яких є повна інформація за всі три аналізовані двохріччя, виявляється, що в міських поселеннях чоловіки-українці мали вищу тривалість життя, ніж чоловіки-росіяни, а жінки-українки – нижчу, ніж жінки-росіянки протягом всіх розглянутих періодів. В сільській місцевості в 1958–1959 рр. і чоловіки, і жінки українці, а в 1978–1979 рр. жінки-українки мали нижчу тривалість життя, ніж росіяни. В 1988–1989 рр. картина змінилась на зворотну: і чоловіки, і жінки-українці сільської місцевості мали більшу тривалість життя, ніж росіяни. Якщо розглядати всі поселення разом, то в цей період чоловіки-українці мали довшу тривалість життя, ніж чоловіки-росіяни, а українки, навпаки, коротшу, ніж росіянки. Слід відзначити, що в колишньому Союзі в цілому в цей час спостерігалось зворотне співвідношення між розглянутими показниками: чоловіки-українці мали меншу тривалість життя, ніж чоловіки-росіяни, а українки – більшу, ніж росіянки. Слід також зазначити, що середня тривалість життя чоловіків-українців і росіян за 30-річчя не зросла, а знизилась на 2,24 і 3,74 р. відповідно.

В 1988–1989 рр. найвищу тривалість життя серед міських чоловіків мали євреї, серед жінок – білоруси; найнижчу – і серед чоловіків, і серед жінок – поляки. В

сільських місцевостях і серед чоловіків і серед жінок найвищу тривалість життя мали білоруси, найнижчу – серед чоловіків – поляки, серед жінок – молдовани. Слід звернути увагу на той факт, що у чоловіків-українців, росіян, білорусів і молдован, а також у жінок-росіянок середня тривалість життя в сільській місцевості значно нижча, ніж у міських поселеннях.

Показники середньої тривалості майбутнього життя для народжених обох статей всіх поселень (міських і сільських) дають найбільш узагальнюючу картину етнічної диференціації середньої тривалості майбутнього життя для народжених, характеризуючи її одним числом. Якщо ці числа за 2000–2001 рр. ранжувати для чоловіків, вони розмістяться в такому порядку: євреї — 65,9 роки, білоруси та українці – 62,4 року, росіяни – 62,1 року, молдовани – 61,0 рік, поляки – 59,6 року. Для жінок очікувана тривалість життя матиме таке ранжування: білоруски – 74,2 року, росіянки – 73,8 року, українки – 73,7 року, єврейки – 72,1 року, молдаванки – 70,6 року та польки – 70 років. Найбільший розрив у показниках тривалості життя між жінками та чоловіками у білорусів – 11,8 року, а найменша у євреїв – 6,2 року у порівнянні з середнім по всіх національностях 11,4 року (табл. 5).

Значний інтерес являє собою аналіз етнічних особливостей різниць між середньою тривалістю майбутнього життя для новонароджених у чоловіків і жінок, що в перші 20 років аналізованого періоду інтенсивно збільшувались. Відомо, що ці різниці в сучасній Україні надзвичайно великі порівняно з іншими країнами. Дані таблиць очікуваної тривалості життя свідчать, що для українців, росіян і білорусів вони були найвищими в 1978–1979 рр., в 1988–1989 рр. дещо знизились, але продовжували залишатись високими, а у 2000–2001 р. розрив збільшився (табл. 5). Особливо високі значення цих різниць в 2000–2001 рр. були характерні для сільських росіян, білорус і поляків (понад 12 років). Майже у 2 рази нижча розглядувана різниця 2000–2001 рр. була у євреїв (6,2 року). Одержані дані свідчать про те, що етнос, який має найбільшу середню тривалість життя, водночас характеризується найменшою статевою відмінністю цього показника, що свідчить, насамперед, про певні особливості стилю життя цього етносу порівняно з іншими.

Таблиця 5. Очікувана тривалість життя при народженні основних національностей в Україні в 1958–1959, 1969–1970, 1978–1979, 1988–1989 та 2000–2001 рр., років

Національності	Міська місцевість			Сільська місцевість			Міська та сільська місцевість		
	Чоловіки	Жінки	жінки–чол.	Чоловіки	Жінки	жінки–чол.	Чоловіки	Жінки	жінки–чол.
1958–1959 рр.									
Усе населення	66,3	73,2	6,9	66,2	72,4	6,2	66,3	72,8	6,5
Українці	66,9	73,5	6,6	66,2	72,4	6,2	66,5	72,8	6,3
Росіяни	65,6	74,0	8,4	66,4	74,4	8,0	65,8	74,1	8,3
1969–1970 рр.									
Усе населення	...	...	...	...	...	...	66,5	74,4	7,9
Українці	...	...	...	...	...	...	66,7	74,5	7,8
Росіяни	...	...	...	...	...	...	65,9	75,2	9,3

1978–1979 рр.									
Усе населення	65,4	74,0	8,6	63,9	74,0	10,1	64,9	74,1	9,3
Українці	65,7	74,1	8,4	64,0	74,0	10,1	65,0	74,2	9,2
Росіяни	65,1	74,6	9,6	62,7	74,4	11,8	64,7	74,6	9,9
Євреї	69,3	72,4	3,1	–	–	–	68,9	72,1	3,2
Білоруси	64,0	73,2	9,2	63,0	76,3	13,3	63,9	73,9	10,0
1988–1989 рр.									
Усе населення	66,9	74,9	8,0	65,1	74,8	9,6	66,4	75,0	8,6
Українці	67,2	74,9	7,8	65,3	74,9	9,6	66,5	75,1	8,6
Росіяни	66,6	75,3	8,7	64,0	74,4	10,4	66,3	75,2	9,0
Євреї	70,4	73,6	3,2	–	–	–	70,3	73,5	3,2
Білоруси	66,8	75,5	8,7	65,7	75,9	10,1	66,6	75,6	9,0
Молдовани	66,2	71,7	5,5	64,4	71,8	7,4	65,1	71,9	6,8
Поляки	63,5	70,7	7,1	63,5	73,6	10,1	63,6	71,3	7,7
2000–2001 рр.									
Усе населення	62,4	73,6	11,2	61,7	73,5	11,8	62,2	73,6	11,4
Українці	62,7	73,6	10,9	61,9	73,6	11,7	62,4	73,7	11,3
Росіяни	62,2	74,0	11,8	60,7	73,2	12,5	62,1	73,8	11,7
Євреї	65,7	72,3	6,6	–	–	–	65,9	72,1	6,2
Білоруси	62,4	74,2	11,9	62,3	74,6	12,3	62,4	74,2	11,8
Молдовани	61,8	70,5	8,7	61,1	70,6	9,6	61,0	70,6	9,6
Поляки	59,3	69,4	10,1	60,2	72,4	12,2	59,6	70,0	10,4

Джерело: оцінки фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України за даними Державної служби статистики України,

Без урахування етнічної складової сучасної демографічної кризи неможливо досить повно та конкретно осмислити її суть і місце в історичному житті не лише українства, але й усіх етнічних утворень, з яких складається політична нація України, що формується в сучасних непростих внутрішніх і міжнародних умовах. Без урахування цієї складової об'єктивно неможливо виробити і здійснити програму виходу з суспільно–економічної руїни таким чином, щоб історична ціна досягнення цієї надзвичайно важливої, життєво необхідної та бажаної для усіх етносів країни мети не була занадто великою.

Дійсна та ефективна демократія як атрибут громадянського суспільства не може реально сформуватись в умовах, коли зберігається несправедливість у задоволенні, збереженні та розвитку культурних потреб різних етнічних утворень. І якщо така несправедливість існує, то першочергове завдання здійснення та підвищення ефективності етнонаціональної політики держави полягає насамперед у її усуненні. У зв'язку з цим маємо звернути увагу на прикру, на наш погляд, ваду етнонаціональної політики, яка зараз здійснюється (дуже мляво) в нашій державі, – вона фактично не враховує великі і не виправдані відмінності в ступенях задоволення специфічних культурних потреб різних етнічних складових народу України.

Розробка етнонаціональної політики потребує якісного та актуального інформаційного забезпечення. Після вилучення даних щодо національності з офіційних документів, демографічна наука втратила величезний пласт інформації щодо етнічних особливостей демографічних процесів. Джерелами інформації

залишаються переписи населення та спеціальні вибіркові обстеження. На жаль, останній перепис населення в Україні відбувся ще у 2001 році. Після цього відбулися зміни у чисельності різних етносів, їх розселенні по регіонах України. Але через відсутність актуальної інформації немає можливості оцінити динаміку цих процесів та сучасну ситуацію. Тому, вкрай актуальним є проведення найближчими роками Всеукраїнського перепису населення.